

Јелена М. ГАЗДИЋ*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет, Никшић

Оригинални научни рад
Примљен: 1. 11. 2025.
Прихваћен: 15. 6. 2026.

МОРФОЛОШКИ СТАТУС ИМЕНИЦА У ГРАМАТИЧКОЈ КОНЦЕПЦИЈИ ЂУРА ДАНИЧИЋА

Циљ овог рада је да се испита морфолошки статус именица у граматичкој концепцији Ђура Даничића. У фокусу истраживања су његова *Мала српска граматика* и *Облици српског језика*. Полазећи од кључних морфолошких категорија – рода, броја и падежа – компаративно и дескриптивно се анализира начин на који Даничић систематизује именице у оквиру граматике српског књижевног језика на народној основи. Оваквим приступом покушава се указати на значај Ђура Даничића у обликовању српске граматичке мисли и утицај његових ставова на развој морфолошке норме у српском језику.

Кључне ријечи: Ђуро Даничић, морфологија, именице, граматика, падежи, род, број, српски језик.

У историји српске граматике 19. вијека Ђуро Даничић заузима посебно мјесто као филолог који је, слиједећи Вука Караџића, први систематски и научно обрадио граматички систем српског језика. Његова *Мала српска граматика* (1850) и *Облици српског језика* (1863–1892) представљају прекретницу у српској граматичкој традицији и чине темеље граматичке анализе српског језика. Слична запажања налазимо код врећине лингвиста који су се бавили његовим стваралаштвом попут Ћорића, Симића, Ћупића, Грицкат¹, Јонкеа, Мацановић и многих других.

*jelena.g@ucg.ac.me; ORCID: 0009-0008-6427-5966

¹ Даничић је „полемисао поводом различитих анахроних написа – а све то у жељи да докаже вредност непатвореног народног језика и да ослика његово богатство, да разради нову терминологију, да унапреди стилистику, једном речју, да млади књижевни језик учини поливалентним. С тим у вези треба истаћи његову Малу српску граматiku, која је прерађена у Облике српског језика (од 1863. г. надаље у више издања ћирилицом и латиницом). Ова дела, заједно са акценатским студијама, не представљају једино кодификацију саме граматике, која је остала на снази до наших дана, већ и више од тога. Даничић је у њих унео мноштво граматичких термина, преузетих из ранијих списа или тек тада смишљених одн. адаптираних, који се и данас употребљавају” (Грицкат 1988: 312).

Тако А. Мацановић (2018: 23, 24), слиједећи мишљење Љ. Јонкеа и Р. Симића, истиче да је Даничићева Мала српска граматика (1850), „која је потпуно изграђеном теоријском и термилошком базом одмах заменила Вукове граматике и послужила као основица за све касније граматике код Срба (Јонке 1976: 50; Симић 1983: 4). Једна од највећих Даничићевих заслуга јесте та што је овом граматиком, као и осталим својим делима [...]изградио научну подлогу и дао коначан облик реформисаном књижевном језику (Симић 1983: 1), тј. стандардном српском језику”.

Мала српска граматика штампана је у Бечу 1850. године у штампарии Јерменског манастира (<https://digital.bms.rs/ebiblioteka/webroot/index.php?url=publications/view/2500>), а *Облици српског језика* су прештампавани седам, односно осам пута. Први пут су објављени 1863. године у Београду (при чему сам аутор то издање рачуна као друго, тј. као прераду Мале српске граматике)², а посљедњи пут 1892. у Загребу, и то након Даничићеве смрти (уп. Ћорић 1983: 8)³, а за ову прилику користили смо издање из 1863.

Слиједећи Даничићево запажање и Б. Ћорић констатује да се ове двије књиге, *Граматика* и *Облици*, у ширем смислу могу посматрати као једна која је дјелимично прерађена, при чему су у *Облицима* изостављена поглавља из *Мале српске граматике*, која свакако нису била довољно разрађена (Ћорић 1983: 11).

Према Ћорићевом мишљењу, граматика из 1850. године представља „по заступљености језичких нивоа који се кодификују, колико-толико, граматiku Вуковог књижевног језика”. Из те књиге Даничић је у ново издање уврстио само поглавље о морфологији, па онда ни *Облици*, у формално-садржајном погледу, не могу бити оцијењени као граматика у уобичајеном значењу тог појма. Штавише, дио о облицима промјенљивих ријечи у новој књизи и није преузет дословно, већ је прерађен и измијењен различитим поступцима: изостављањем и додавањем грађе, стилском преобликовањем, замјеном или модификацијом термина, премјештањем неких дјелова у фусноту, као и елиминацијом уочених недостатака и грешака (Ћорић 1983: 11).

Даничић у уводном дијелу напомиње да је *Мала српска граматика* написана само за оне ријечи које су „наштампане” у Вуковом рјечнику, и да су додате само поједине значајније које у *Рјечнику* нису забиљежене. Овим уводним коментаром потврђује свој став да књижевни језик треба да буде

² „Od neko se doba sve više traži moja „mala srpska gramatika” (u Beču 1850), a davno je rasprodana. To me namjeri da je štampam na novo. I sada evo je preragjene po sadašnjem znanju mojem” (Даничић 1864: Напомена).

³ Облици српског језика појављују се први пут у пролеће 1863. године, а већ у јесен исте године штампа се још једном, и то оба пута у Београду, ћирилицом. Тражња за овом књигом је велика, па већ 1864. године излази ноново, у Београду, али сада латиницом. Иста књига, са нешто измењеним насловом (Облици српског или хрватског језика) штампа се два пута у Загребу, године 1869. и 1872. године, ћирилицом. Са првобитним насловом ова књига још једном излази у Београду, 1874. године, ћирилицом. Последње издање је из 1892. године, дакле – након ауторове смрти; штампано је у Загребу, латиницом, у редакцији Томе Маретића, а под насловом: Облици хрватског или српског језика. Облици су, дакле, прештампавани седам пута (Ћорић 1983: 8). Последње, посмртно издање Облика приредио је Томо Маретић, па је и вршио одређене корекције и то стилске, садржинске и термилошке природе (Ћорић 1983: 11).

заснован на народном говору, онако како га је Вук представио у *Рјечнику*, али показује и да не жели да представи граматику као коначни и свеобухватни опис српског језика, већ као „малу”, практичну граматику у којој су додате само „поједине значајније ријечи” да би се употпунила слика, али без намјере да се свеобухватно прошири грађа.

Ми се у овом раду осврћемо само на дио који се тиче именица. У *Граматици* и *Облицима* постоји и термилошка разлика (в. Мацановић 2018). Именице су у првој књизи означене као *самоставне ријечи* (*имена сушествителна, substantiva*), а у *Облицима* се употребљава термин *именице*. Аутор образлаже да је назив преузео од Јована Бошковића, али да би боље било користити облик *засебнице* јер су, према његовој дефиницији, то ријечи које означавају нешто што за себе *или само собом јест* (Даничић 1863: напомена). И у погледу обиљежавања падежа уочавају се извјесне разлике. У *Граматици* се употребљава сљедећа терминологија: *први* (именителни/nominativus), *други* (родителни/genitivus), *трећи* (дателни/dativus), *четврти* (винителни/accusativus), *пети* (звателни/vocativus), *шести* (творителни/instrumentalis), *седми* (сказателни/localis). У *Облицима* су задржане ознаке „први, други, трећи ... седми падеж”, али без навођења црквенословенских и латинских синонима.

Даничић и у *Граматици* и у *Облицима* именице класификује према роду, а онда даље према наставку у номинативу једнине. При томе износи све падежне наставке и нуди пропратна објашњења која се односе на гласовне алтернације и појаву дублета. У *Граматици* именице мушког рода класификује на основу тога да ли се у првом падежу завршавају на 1) „сугласно слово”, типа *град*; 2) на *о* које се у осталим падежима претвара у *л*”, нпр. *непео*; 3) на *о* које се у осталим падежима избацује, као што је *Мирко, гатало*; 4) на *е* које се у осталим падежима избацује, нпр. *Милоје* (1850: 6). У *Облицима* је подјела поједностављена, а објашњења су прецизнија. Овдје Даничић именице мушког рода разврстава на оне: 1) које *сада* у првом падежу немају наставка *град, прах*; 2) и на оне које у првом падежу имају наставке а) *-о* (*Мирко, гатало*) или б) *-е* (*Милоје, тале*) (1863: 3).

У оба наведена дјела Даничић се бави и категоријом аниматности, тј. раздваја категорију живог и неживог, иако то термилошки другачије рјешава. Указује на обличко изједначавање генитива и акузатива једнине код именица мушког рода које означавају живо, за разлику од именица које означавају неживо, код којих је акузатив једнак номинативу: „Ријечи које се говоре за човјека или за каку животињу оне у једнини узимају други падеж и за четврти, а осталијема је четврти једнак с првијем” (1863: 7).

Систематично излаже падежне наставке и објашњава гласовне алтернације условљене морфонолошким разлозима, а његова тумачења укључују не само синхронизку перспективу већ и дијахронизку, као и честе дијалекатске осврте. У *Облицима* исправља раније недоследности и погрешна тумачења у вези са односом између *л* и *о* у деклинацији. Док је у *Граматици* говорио о „промјени *о* у *л*”, у *Облицима* наглашава да је ријеч о преласку *л* у *о* на крају ријечи или слога (нпр. *непео – непела*) (1863: 6). Тако у *Граматици* при опису проширења *-ов-*, *-ев-* испред падежних наставка у множини наводи да

га имају многе ријечи, „особито оне од једнога слога” (1850: 8). Прецизира да именице које у шестом падежу једине, тј. инструменталу, имају наставак *-ом* у множини добијају проширење *-ов-* (*грѣд-ов-и*, *гѣвран-ов-и*), док оне са наставком *-ем* добијају *-ев-* (*мѣч-ев-и*, *нѣж-ев-и*). Уз то додаје да се исте ријечи могу јавити и без ових проширења (*гѣврѣни*, *нѣжи*). Овакво појашњење, али нешто једноставније, задржава и у *Облицима*.

У оба дјела Даничић приступа материјалу са изразитом дијалектолошком свијешћу. Тако, описујући множинске облике именица мушког рода у *Граматици*, биљежи стање у говорима и народној књижевности, при чему се чини да му је у овим случајевима више стало до дескрипције него до строгог прописивања нормe, за разлику од претходно навођених објашњења у *Облицима*. У *Граматици* истиче: „Од *стриц* говори се *стричеви*, од *зѣц* – *зѣцови* и *зѣчеви*; од *кнѣз* поред *кнѣзови* говори се и *кнѣжеви* (особито у Црној Гори и у Херцеговини)” (1850: 8). Даље наводи и југозападне, „особито хрватске” облике у којима се у локативу множине јавља наставак *-ијех* (јужно) или *-их* (западно) уместо *-има*, нпр. *градовијех*, *воловијех* (1850: 9).

У *Облицима* Даничић проширује анализу дативних наставака множине, указујући на старије наставке *-ом* и *-ем*, који су се понегдје очували (*Турком*, *оловом*), што потврђује и примјером из епске поезије: „Тешко Турком тргујући с Марком” (1863: 10). Истиче, међутим, да се и у тим говорима паралелно јавља наставак *-има*. За именицу *коњ* наглашава да у дативу, инструменталу и локативу множине нема *-и* (*коњма*), док су код именица *људи* и *зуби* паралелно заступљени облици са *-ма* и *-има* (*људма* – *људима*; *зубма* – *зубима*) (1863: 10). И код локатива множине помиње да су у старословенском наставци били *-ѣхъ* (и *-ихъ*), наводећи да се њихови рефлекс и даље могу чути у појединим говорима, иако се напоредо јавља и нови наставак *-има*. Појашњава да је *јат* у јужном говору дало *ије* а по западном *и* и да се *х* „гдјегдје не говори, н. п. по *градовијех*, по *хајдуци*” (1863: 10, 11).

Посебну пажњу посвећује именицама некадашњих *-ѣ*- основа и неким специфичним лексемама као што су *пут*, *гост*, *нокат*, *црв*, *људи*. За именицу *пут* биљежи старији облик инструментала једине *путем* и новији *путом*, настао по угледу на друге именице. С обзиром на то да су наведене именице имале посебну парадигму, истиче да у генитиву множине имају очуване старије облике *људѣи*, *гѣстѣи*, *нѣктѣи*, *црви*, али и облике *гостију*, *ноктију*, за које каже да су настали према двојини. За именицу *нокат* учоава и мијешање с парадигмом других именица мушког рода, па се аналошким укрштањем јавља и облик *нокѣтѣи*. Историјској морфологији прибојегава и у објашњењу акузатива множине именице *гост*, констатујући облике *госте* и *гости*, а као доказ наводи у фусноти примјер код Његоша (1863: 11). Указује и на обрнута аналошка мијешања именица мушког рода, тј. утицај некадашњих *-ѣ*- основа на именице *-ѣ/-ѣјѣ*- основа. Тако за генитив множине именица *мјесеѣ*, *прст*, *хват* и *динар* наводи дублетне облике, етимолошке и аналошке: *мјесѣѣѣи*, *мјесѣѣѣи*; *прстѣи*, *прстѣи*, *прстију*; *сахѣтѣи*, *сахѣтѣи*; *хвѣтѣи*, *хвѣтѣи*; *динѣрѣи*, *динѣрѣи*.

У *Облицима* појашњава да је именица *дан* имала посебну парадигму, па у складу с тим облика једнаких осталим именицама мушког рода, има и

засебне облике у неким падежима, типа *дне*, *дневи*, који се јављају у генитиву, дативу и локативу једнине, затим у инструменталу поред *дању*, наводи и *дневљу* и објашњава значење. Истиче и да је ова именица задржала и облике старе двојине који се јављају уз бројеве од један до пет: *два дни*, *три дни*. У фуснотама додаје примјере код Вука и Његоша (1863: 12). За разлику од *Граматице*, гдје само указује на дублете (*дани* – *дневи* – *дни*) (1850: 9), у *Облицима* ово објашњење, као што видимо, добија и дијахронијску димензију.

Даничић, показујући прецизност филолошког осећаја и граматичког тумачења, јасно разликује појмове који ће се касније у науци дефинисати као суплетивна множина и збирне именице. Тако у *Облицима* истиче: „У множини нема облика сад облика *човјек*, него се замјењује ријечју *људи*. Тако се и *господин* и *властелин* замјењују у множини ријечима *господа*, *властела*” (1863: 13). У фусноти додаје да именица *властела* има и обичну множину (*властели*), када се мисли на појединце (као нпр. *цвјетови*), а не на скуп (нпр. *цвијеће*), и наводи примјер код Вука – 12 *властела*. За именицу *брат* констатује да се у множини замјењује ријечју *браћа*, али даје и примјере из народне поезије типа „девет милих брата” (1863: 13).

При анализи примјењује синхронијско-дијахронијско тумачење именице *вече*, тврдећи да се „оштетила” у првом и четвртном падежу једнине и да је изгубила *p* с краја ријечи. Истиче да је наведена именица првобитно била мушког рода, о чему, према његовом мишљењу, свједочи и конструкција *добар вече* и облици *вечера*, *вечеру*. Међутим, данас у том окрњеном облику постоји као именица средњег рода (*лијено вече*), појашњава Даничић, али да се јавља и као именица женског рода, и да је потпуна, тј. са *p*, у четвртном падежу једнине (*једну вечер*, *прву вечер*) и у другом множини (*има вечери*) (1863: 13). Слично објашњење налазимо и у *Нормативној граматици српског језика*, тј. да се именица *вечер* у овом облику данас „осећа као регионална или застарела”, и да „у морфолошком погледу има наставке по различитим деклинацијама” (Пипер/Клајн 2014: 91).

За именице мушког рода са наставцима *-о* (*Мирко*, *гатало*) и *-е* (*Милоје*, *тале*) у номинативу једнине, Даничић тврди да се од осталих именица разликују једино по том наставку, као и по томе што у вокативу задржавају исти облик. Он наглашава да су такве ријечи углавном лична имена људи или имена *животиња*, те да се због тога ријетко употребљавају у множини (1863: 14). Ова Даничићева констатација није само занимљиво филолошко запажање, него и чињеница која остаје важећа и у савременој граматичкој литератури.

И именице средњег рода Даничић класификује на исти начин као претходне – према наставку у номинативу једнине, при чему су у *Облицима* његова образложења тачнија, јаснија, сажетија и прецизнија у односу на она у *Граматици*. У *Граматици* се именице средњег рода дефинишу као самосталне ријечи које се у номинативу једнине завршавају на *-е* или *-о*, а у осталим падежима се мијењају као именице мушког рода, с тим што је акузатив и вокатив једнак номинативу. У множини, у овим падежима јавља се наставак *-а*. Аутор додатно, али непрецизно објашњава да се ове именице

међусобно разликују према начину на који се последње слово номинатива једине реализује у осталим падежима: „Али се ријечи ове између себе разликују по томе, што се у једнијех пошљедње слово од првога падежа једине у осталијем изоставља, а у једнијех се претвара у друга слова” (1850: 15). У складу с тим, тврди да се код ових именица крајње слово номинатива једине најчешће изоставља у осталим падежима (изузев акузатива и вокатива), што Даничић илуструје примјерима именица *село* и *поље*.

У *Облицима* класификација је систематизованија. Именице средњег рода селектоване су на: (1) оне које у номинативу једине имају наставке а) *-о* (*село*) и б) *-е* (*поље*); и (2) оне које у овом падежу немају наставак (*име, теле, небо*). За именице са наставком *-о* Даничић даје слично објашњење као у *Граматичи* (1850: 15), док за оне са наставком *-е* додатно констатује да се понашају као и именице мушког рода са истим наставком у номинативу једине, али да у инструменталу једине умјесто наставак *-ом* добијају наставак *-ем* (*оружје, иње, гвожђе*) (1850: 16). Посебну групу чине именице без наставка у номинативу, акузативу и вокативу једине, чија је основа редукована. Оне се, према завршетку основе, дијеле на три подтипа: а) на *-ен*, б) на *-ет* и в) на *-ес* (1850:18). У овим случајевима аутор се држи исте методологије као код именица мушког рода, дајући детаљна објашњења за све падежне наставке, уз пратеће коментаре о гласовним алтернацијама и постојању дублета.

Даничић посебно издваја именице *око* и *ухо*. У *Граматичи* недовољно прецизно наводи да оне у множини имају облике као именице женског рода на сугласник. Међутим, у *Облицима* аутор исправља овај коментар, наглашавајући да ове именице у множини имају остатке старе двојине – *очију, ушију*. При томе указује и на значењску разлику: када се именица *око* не односи на орган вида, већ на, на примјер, „око у језеру”, множина гласи као код осталих именица средњег рода (*оваквијех ока*) (1863: 17). Ова напомена заправо показује да је Даничић дјеловао на два плана, на плану дескрипције, али и на плану кодификације, када је било потребно и самом језичком праксом наметнуто. На сличан начин поступа и при објашњењу непостојаног *а* код именица средњег рода. У *Граматичи* тврди да се именице на „*-тво*” „слабо у множини говоре”, али ако би се чешће користиле, „јамачно” би имале уметнуто *а* у генитиву множине: *друштво – друштава*. Овај став аутор понавља и у *Облицима*, илуструјући га истим примјером (1863: 16).

Коментари из области дијалектологије ни овдје не изостају, па тако констатује да у југозападним крајевима и у Хрватској именице средњег рода у инструменталу једине добијају наставак *-ијех* умјесто *-има* (*селијех, брдијех*). Потом напомиње да се у локативу множине именица средњег рода у неким западним говорима у Бачкој јавља наставак *-и* (*по сели, по брди*); као и да се осим облика *раме* у јужним крајевима среће и *рамо* (1850: 16, 17).

Наравно, и овдје су у анализу укључени и историјскојезички осврти. Тако у *Облицима* аутор објашњава да су се именице на *-ен* у старословенском завршавале на *ъ*, које је у српском језику прешло у *е* (*племе*). Истиче да ове именице не означавају жива бића, за разлику од именица на *-ет* које имају

окрњену основу (отпало је крајње *m*) и најчешће означавају „младо чељаде или живинче” (*дијете, јаџе*), и углавном немају множину (1863: 18), већ се замјењују другим ријечима: *теоци, јагањци, јарићи*. Друга подгрупа обухвата тзв. „туђе” именице, које најчешће означавају ствари и ријетко која од њих има множину (*буре, дузме*).

У *Граматици* је слично објашњење – именице на „-*ет*” означавају живо и немају облике множине, већ их замјењују именице мушког рода (*тџоци, јџгањци, прџци*) или именице женског рода на -*ад* (*тџлад*). За ову последњу групу појашњава да трећи, шести и седми падеж у множини имају наставак -*ма* (*тела^ама*), док се остали граде од једнине (*од те телади, ту тела^а*) (1850: 17). Овдје превиђа колективно, тј. збирно значење наведених именица, али је његово појашњење у основи данашњих граматика.

Посебно обрађује именице *јаје, ујзе* и *дрво*. У *Граматици* истиче да именица *јаје* у једнини може имати проширење -*ет* (*јајета, јајету*), али не и у множини; и додаје да исто важи и за именицу *ујзе* (1850: 18). У *Облицима* наводи да *ујзе* припада именицама без наставка, али и онима са наставком у номинативу једнине, па стога има двојачке облике (*ујза – ујзета*). Слично је и са именицом *јаје* (*јаја – јајета*). Овдје додаје и именицу *весло* и истиче да у множини, поред *весла*, постоји и облик *веслета*, и биљежи примјер из народне поезије (1863: 18). Посебно детаљно објашњава *дрво*. У *Граматици* констатује да *дрво* у једнини има проширење -*ет* (*дрвета*), али додаје и да је обличка разлика у множини условљена семантиком. Када означава посјечено дрво, наставак је као код именица на -*о* (*дрва*), али у множини, кад означава посјечено дрво за ватру или грађу, тад нема *ет* (*дрва*), већ се мијења као *село*, тврди Даничић. У *Облицима* још додаје да се овој именици основа другачије крњи, па добија *о* умјесто *е*, које се јавља код осталих именица (1863: 18) и понавља, као у *Граматици*, да наведена именица у једнини има облике *дрвета, дрвету*, док у множини може бити *дрва* (када означава грађу или огрев) или *дрвета* (када нема то значење).

Аутор прави пропуст при објашњењу именице *псето*, и у *Граматици* тврди да се крајње -*о* у овој ријечи може изгубити или прећи у -*ет* (1850: 18). Слично понавља и у *Облицима* и истиче да је у номинативу, акузативу и вокативу једнине ова именица изједначена са именицама средњег рода на -*о*, али да се у осталим падежима јављају и облици са *ет* – *псетета*, што наведену ријеч приближава именицама на -*ет* (1863: 19).

У *Граматици* Даничић указује на тзв. појаву замјене вокала *о* секвенцом *ес* у одређеним именицама, и то искључиво у облицима множине. Такав развој примјећује код именица *небо, тџјело* и *чџдо*. Посебно наглашава да се код именице *тџјело* у множини, поред старијег облика *тјелџеса*, паралелно јавља и новији облик *тџјела* (1850: 18).

У *Облицима* детаљније описује овај фонолошко-морфолошки процес. Наиме, према његовом мишљењу, основа се у појединим случајевима крњи тако што се финални консонант *с* изоставља, а крајње *е* у основи претвара се у *о*. Као илустрацију наводи именицу *небо* (ном. једн.), која у множини гласи *небеса* (ном. множ.). Ова појава, како он закључује, довела је до тога да су

ове именице „само у множини сачувале таку основу, а у једнини добивши на речени начин у основи на крају глас *о*, помијешаше се међу ријечи средњег рода које имају за први падеж једнине наставак *о*, као да је и њихово *о* таки наставак, а основа као да им је само оно што пред *о* стоји” (1863: 19).

Овој групи Даничић придружује и именице *чудо* и *тијело*. За именицу *тијело* истиче да се у облицима множине изједначаје са именицама средњег рода које у једнини имају наставак *о*. На тај начин, као што је у једнини дошло до изједначавања са том парадигмом, тако се и у множини, поред старијег облика *тјелеса*, јавља и облик *тијела* (1863: 20). И овдје прави дијахронijski осврт, али не до краја тачно, и појашњава да је у прошлости било више оваквих именица. Временом оне су прешле у групу именица које у једнини имају наставак *о*, а тиме су и у множини прихватиле исту парадигму. Као примјере таквих лексема наводи: *дјело*, *слово*, *коло*, *ухо*, *око*, *лице* и друге (1863: 20).

У *Граматици* Даничић самоставне ријечи женског рода дијели на три групе: оне које се у номинативу једнине завршавају на *-а*, на сугласник или на *-о* (*мисао*) (1850: 10). У *Облицима* исправља недостатак кад су у питању именице типа *мисао*, и разврстава именице женског рода у двије категорије: а) оне које у првом падежу једнине имају наставак (*жена*), и а) оне које у овом падежу немају наставак (*кост*) (1863: 20).

За именице на *-а* у *Граматици* даје наставке у свим падежима једнине и множине, као примјер наводећи промјену именице *жена*. У ову групу убраја и такозване „ријечи мушког рода” (*вђвода*, *слуга*, *владика*), наглашавајући да у једнини функционишу као именице мушког рода, док у множини добијају одлике женског (*српске вђводе*, *моје слуге*). У поезији се, међутим, могу јавити и у једнини са конгруенцијом у женском роду (*Слуго моја Облачићу Раде*) (1850: 10). У *Облицима* прецизније истиче да међу овим именицама има оних које су „у природи” мушког, а „у граматици” женског рода (*војвода*, *владика*, *судија*) (1863: 20–21). У фусноти разматра питање конгруенције: истичући да се друге ријечи које у једнини стоје уз ове именице дају у мушком роду, нпр. *мој слуга*, али се у пјесмама јављају и у женском роду *Слуго моја Облачићу Раде*. За множину наглашава да се „свагда” јављају облици у женском роду *моје слуге* (1863: 21). Посебно је занимљива његова констатација да ове именице у генитиву множине немају наставак, већ се јавља наставно *-а* по аналогiji са мушким родом.

Даничић у *Граматици* истиче и особености тросложних и вишесложних именица на *-ца*, које у вокативу једнине често добијају наставак *-е* умјесто *-о* (*агинице*, *банице*, *здовице*), мада се јављају и облици са *-о* (*заручницио*, *кјкавицо*, *поглавицо*) (1850: 11). У *Облицима* прецизира да се наставак *-е* редовно јавља код именица чија се основа завршава на *-ц*, а облик у номинатив једнине је вишесложан (*Јелице*, *Милице*), мада је код неких могућ и наставак *-о* (*поглавицо*, *потурицо*). Посебну пажњу посвећује властитим двосложним и вишесложним именима на *а* без дугоузлазног акцента, код којих се вокатив изједначава са номинативом (*Милка*, *Јелена*), наглашавајући у фусноти да су оне изгубиле вокатив и да га замјењују номинативом (1863: 22).

У оба дјела Даничић се детаљно бави проблемом непостојаног *a* у генитиву множине. Тако у *Граматици* наводи примјере непостојаног *a* код именица које се завршавају на два „сугласна” слова: *овца* : *овáца*; *торба* : *торáба*; *бáнка* : *бáнáка*; *Херцеговка* : *Херцеговáка* (1850: 11). Према његовим запажањима, непостојано *a* изостаје код именица на *ст*, *зд*: *звизезда* : *звизéзда*; *бáзда* : *бáздá*; *лáста* : *лáстá* (1850: 12). Наводи и да неке од ових ријечи имају наставак и мјесто *a*: *врста* : *врстí*, али и *врстá*; *лáђа* : *лáђí*. Указује да у многим случајевима постоји слободна варијација и не прописује нормативно рјешење, што упућује на његово дескриптивно усмјерење у овом дијелу. Међутим, у *Облицима* истиче да се у ген. мн. ж. рода „збива” исто што и код именица м. рода, па наводи примјере типа *úзда* : *úздá*, *крáста* : *крáста*, али *трéшња* : *трéшáња*, и у фусоти појашњава да се непостојано *a* умеће код свих крајњих сугласничких група, изузев *ст*, *зд*, *шт*, *жд* (1863: 23). Када су дублети условљени семанитком, Даничић то појашњава и у *Граматици*, и ту се већ бави прописивањем нормe. Тако, када објашњава генитив множине именица *рука* и *нога*, контекстуализује примјере, укључује семантички ниво и објашњава да *рука* и *нога* имају облике *рукú*, *нóгú*, „особито кад се каже за обје руке или ноге н. п. у човјека; а иначе имају у овоме падежу и *рукá*, *нóгá*” (1850: 13). Исто важи и за именицу *слуга*. У *Облицима* конкретизује да су форме *рукú* и *нóгú* остаци двојине и да је на основу њих добијено и *слúгú*, поред постојећег *слúгá* (1863: 24).

И кад су именице женског рода у питању, у оба дјела налазимо и елементе дијалектолошких и дијахронијских тумачења. Тако у *Граматици* указује да се у Бачкој и Срему јављају облици локатива множине типа *по ливада*, *на кућа* (1850: 13), а у *Облицима* ове примјере повезује са старим наставком *-ах*, који је касније редукован. Слично томе, код именице *лáђа* изводи парадигму из старијег облика *ладиј*, па закључује да отуда потичу дублетни облици у генитива множине *лáђí*, али и *лáђá*, а аналошки према њима и *млáда* : *млáдí*, *млáда* (1863: 24). И у *Облицима* повремено остаје на пољу дијалектологије, па појашњава да по неким крајевима неке ријечи од мила имају наставак *-е* у првом падежу умјесто *-а*: *Стане*, *селе*, *неве* (1863: 24).

За именице женског рода које се завршавају на сугласник у *Граматици* наводи наставке по падежима и као примјер даје парадигму именице *ствар*, у *Облицима* их третира као ријечи без наставка, наводећи алтернације у парадигми, типа *смрт-смрћу*. Истиче да је стари наставак у инструменталу био *-ију*, па је од њега сада задржано *-ју*, али се чује и само прва половина тог наставка, па имамо: *ствáрју* и *ствáри*, *крвáју* и *крвi* (1863: 26).

За именице типа *мисао* у *Граматици* даје нетачно тумачење – да се крајње *о* претвара у *л* у свим падежима осим у акузативу (1850: 13). У истом контексту наводи и примјере ријечи које данас не припадају именицама, већ придевима (*смрзао* – *смрзли*, *израстао* – *израсли*). Посебно конфузно је његово објашњење за именице које се завршавају на *о* са дугосилазним акцентом типа *сô*, гдје сматра да се *о* претвара у *ол* јер стоји умјесто дугог *оо* (*исто*). Ово пак поједностављаује у *Облицима* и ове именице сврстава у групу са онима без наставка, наводећи да је основа *сол*, а да је номинативу једине *со* (1863: 25).

У *Граматичи* истиче да именице *кѡст*, *кѡкѡш*, *вѡш*, *ѡш* имају у генитиву једине двојке облике: *кѡсти* и *кѡстију* (1850: 14), а у *Облицима* додаје и да је облик *кѡстију* из двојине (1863: 26). Уочава да именице *гѡсли* и *јѡсли* нису двојинске форме као претходни примјери, и у *Облицима* констатује да немају једину и да припадају именицама ж. рода, при чему у номинативу имају облике *гѡсле* и *јѡсле*, а у генитиву *гѡсѡлѡ*, *јѡсѡлѡ* (1863: 26). Оваква запажања показују да је Даничић био на трагу дефинисања категорије тзв. именица *pluralia tantum*.

За датив, инструментал и локатив множине именица на сугласник и у *Граматичи* и у *Облицима* тврди да поред наставка *-има* имају и натавак *-ма*, и то именице на *р*: *ствар*: *стварма*. Овдје убраја и именице на *-ад*, које значе мноштво чега (колективне), нпр. *момчад*, *тѡлад*, наводећи да имају све облике од једине, али да трећи, шести и седми падеж узимају од множине, избацујући *и* – *тѡладма* (1863: 26, 27). У фусноти додаје примјере из народне књижевности – *звјердма*, *чељадма*. Ово запажање Даничић износи као дескриптивну констатацију, али оно представља јасну претечу каснијих дефиниција збирних именица у нормативној граматичи.

У оба дјела Даничић посебно издваја именице *мати* и *кѡи*. У *Граматичи* наводи њихове парадигме, додајући да се у појединим крајевима у номинативу једине јављају облици *мѡтѡр* и *кѡѡр* (1850: 15). У *Облицима* даје подробније, али не до краја прецизно објашњење: истиче да су основе ових именица *матер* и *кѡер*, да се у номинативу једине основа крњи (отпада *р*, а завршно *е* прелази у *и*), те да је у акузативу некада постојао наставак који је касније отпао. У инструменталу се јављају облици *кѡерју* и *кѡери*. Поједини дијалекти и у номинативу једине чувају облике *кѡер*, *матер* (1863: 27).

Овдје у закључку можемо поновити оно што је већина лингвиста истакла: Ђуро Даничић је и овим својим дјелима поставио темељ српске граматичке науке. Његова систематизација именица према роду, броју и падежу, као и увођење категорије аниматности, свједочи о високим научним димензијама и прецизности филолошког опажања. Уз навођење основне парадигме, он редовно биљежи дублете и локалне варијанте, облике из народне књижевности, при чему им често не придаје различит нормативни статус, већ их излаже као равноправне, што показује да се његово дјело налази на пресеку између дескриптивне и нормативне граматике. Из приложеног материјала може се закључити да Даничић није тежио искључивој нормализацији, већ је његова намера била да прикаже богатство и живост језичке праксе. Ипак, у *Облицима српског језика* аутор је исправио одређене мањкавости из *Мале граматике*, па су анализе тамо систематичније, прецизније и досљедније у класификацији наставака и дублета, иако и овдје има недостатака. Даничићево поимање морфолошког система именица представља важан корак у процесу кодификације српског језика, открива фазу у којој опис није искључиво нормативан, већ садржи и дијалектолошку и историјску перспективу. Управо због те комбинације морфолошке прецизности, емпиријске основаности и осјетљивости према семантичким и дијалектолошким аспектима, његова дјела имају трајан значај за нормативну граматику, историјску лингвистику, дијалектологију и уопште славистику.

Извори

- Даничић 1863:** Ђ. Даничић, *Српска граматика. Дио 3, Облици*, друго издање, Београд: Државна штампарија [доступно на: <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2265&m=2#page/1/mode/2up>].
- Даничић 1864:** Гј. Даничић, *Облици српског језика, четврто издање*, Београд: Државна штампарија [доступно на: <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=5167&m=2#page/2/mode/2up>].
- Даничић 1850:** Ђ. Даничић, *Мала српска граматика*, Беч: Штампарија Јерменског манастира [доступно на: <https://digital.bms.rs/ebiblioteka/webroot/index.php?url=publications/view/2500>].

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1988:** И. Грицкат, Наука о српском језику код Срба у другој половини XIX века, *Наш језик*, XXVII/5, 295–323.
- Јонке 1976:** Људевит Јонке, Даничићев прилог норми и кодификацији хрватског књижевног језика, *Зборник о Ђури Даничићу*, Београд – Загреб: Српска академија наука и уметности – Југославенска академија знаности и умјетности, 45–53.
- Мацановић 2018:** А. Мацановић, *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер/Клајн 2014:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика. Друго, измењено и допуњено издање*, Нови Сад: Матица српска.
- Симић 1983:** Р. Симић, Ђуро Даничић (1825–1882), *Књижевност и језик*, XXX, 1–2, 1–6.
- Ђорић 1983:** Б. Ђорић, О граматичкој Ђуре Даничића, *Књижевност и језик*, XXX, 1–2, 7–12.
- Ђупић 1995–1996:** Д. Ђупић, Ђуро Даничић (Поводом 170. годишњице рођења), *Наш језик*, XXX/1–5, 1–14.

Jelena M. Gazdić

THE MORPHOLOGICAL STATUS OF NOUNS IN ĐURO DANIČIĆ'S
GRAMMATICAL CONCEPTION

Summary

The aim of this paper is to examine the morphological status of nouns in Đuro Daničić's grammatical theory. The analysis focuses on his *Short Serbian Grammar* and *Forms of the Serbian Language*. Drawing on the key morphological categories – gender, number, and case – the paper offers a comparative and descriptive account of how Daničić systematizes nouns within the framework of

the Serbian literary language based on the vernacular. This approach aims to highlight Đuro Daničić's crucial role in shaping Serbian grammatical thought and the impact of his ideas on the development of morphological norms in the Serbian language.

Keywords: Đuro Daničić, morphology, nouns, grammar, case, gender, number, Serbian language.